

Šah kao obvezna (izvannastavna) aktivnost u osnovnoj školi

SINIŠA REŽEK¹

Čitajući intervju s Kasparovim u časopisu „New in chess” u kojemu je nedavno potvrdio da je Europska šahovska unija u suradnji s *Kasparov Europa Fondacijom* izvrsna i daje rezultate, te ohrabren jako dobrim vijestima koje nam stižu iz mnogih zemalja Europske unije, gdje Deklaracija daje zaista vidne rezultate, odlučio sam napisati ovaj osvrt.

Posebno me raduje da se najviše odmaklo u Austriji i Njemačkoj, i uvjeren sam da će vrlo brzo šah ući u škole u svim zemljama Europske unije. Vrijedi naglasiti da je Armenija u prošloj školskoj godini uvela šah kao obvezni predmet u osnovne škole, a u bugarskom gradu Slivnici nalazi se prva europska srednja škola koja je ovu igru uvrstila u obvezni školski program.

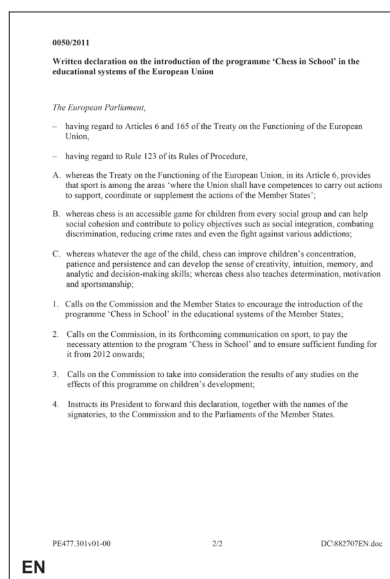
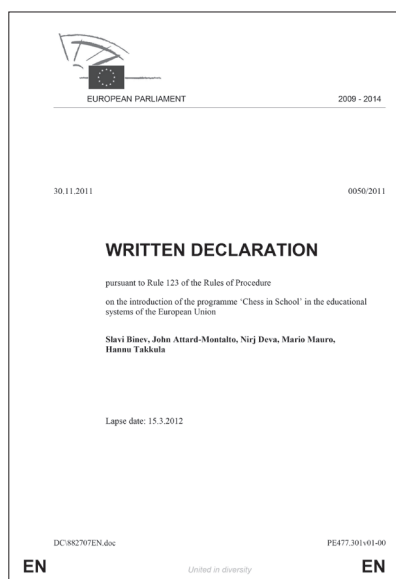
Iako nema egzaktnih pokazatelja da postoji korelacija između razvoja kognitivnih sposobnosti u djece i igranja šaha, vjerujem da šira matematička zajednica dijeli moje mišljenje da ipak postoji neka „tajna veza” između šaha i matematike. Poticaj pisanju ovog članka svakako je i **deklaracija o uvođenju programa „Šah u škole” u obrazovni sustav Europske unije**, čiji prijevod prenosimo u cijelosti:

Europski parlament,

- pozivajući se na Članak 6 i 165 Sporazuma o Radu Europske unije
- pozivajući se na Odredbu 123 Odredbi i Procedura iz Sporazuma,

- A. s obzirom da Sporazum o Radu Europske unije u svom Članku 6 navodi kako je sport područje „gdje će Unija imati ovlasti poduzimanja aktivnosti za podršku, koordinaciju i prilog aktivnostima Država članica”;
- B. s obzirom da je šah pristupačna igra djeci iz svih socijalnih grupa i može pomoći društvenom povezivanju i ostvarivanju političkih ciljeva kao što su društvena integracija, borba protiv diskriminacije, smanjivanje stope kriminala pa čak i borbi protiv različitih vrsti ovisnosti;

¹Siniša Režek, OŠ Žitnjak, Zagreb

C. s obzirom da je, neovisno o dobi djeteta, šah u mogućnosti unaprijediti dječju koncentraciju, strpljenje i upornost, kao i razviti osjećaj za kreativnost, intuiciju, pamćenje, analitičke vještine i vještine donošenja odluka; s obzirom da šah također podučava odlučnost, motivaciju i sportsko ponašanje;

1. Pozivaju se Komisije i Države članice za podršku uvođenju programa „Šah u škole” u obrazovne sustave Država članica;
2. Pozivaju se Komisije da u svojim budućim raspravama na temu sporta obrate nužnu pozornost programu „Šah u škole” i osiguraju dovoljan budžet za Program od 2012. nadalje;
3. Pozivaju se Komisije da uzmu u obzir rezultate bilo koje studije na temu utjecaja ovog programa na dječji razvoj;
4. Upućujemo Predsjednika Parlamenta na prosljeđivanje ove Deklaracije sa svim imenima potpisnika Komisijama i parlamentima Država članica.

Šah kao simbol života

Često čujem pitanje: Što je uopće šah? Odgovor je: život. Šah je i sport, i umjetnost, i igra. Šahovska ploča je polje moguće stvarnosti, simbolizira našu Zemlju, Svemir. Crna i bijela polja na šahovskoj ploči stvaraju igru kontrasta, dvije boje koje su u svakom smislu suprotstavljene, predstavljaju more i kopno, reljef Zemlje. Šahovske crne i bijele figure simbolične su predstave čovjekovih različitih životnih uloga, različite životne karaktere, rase, nacije. Filozofski gledano, šah je od svih umnih

aktivnosti (i/ili igara) najbliži simulaciji pravog života, odnosno vremena (pješaci su vrijeme koje se ne vraća), i tu leži fascinantnost. Pomicanje figura, potez, isto je što i horizontalno kretanje čovjeka kroz život, a promišljeno odigrani potez simbolizira vertikalni, duhovni put. Svaka mala kombinacija, da ne govorimo o pobjedi (a ponekad i o porazu), određeni je zaokruženi uspjeh koji daje igraču osjećaj zadovoljstva i ispunjenosti. Šahovska je igra istodobno i promišljena borba u kojoj se pogreška ne oprašta.

Legenda o hrvatskom grbu

Legenda kaže da je u jednom od brojnih ratova hrvatski (vođa) knez pao u ropstvo. Njegov tamničar, vladar, strastveni igrač šaha, čuvši da je i knez jako dobar igrač, predloži mu okladu:

pustit će ga na slobodu ako odigraju tri partije šaha i ako ga knez u sve tri partije pobijedi! Knez to prihvati. I zaista, u sve tri partije on pobijedi svog suparnika te vrati svoju slobodu. Iz zahvalnosti i u sjećanje, knez na svoj barjak stavi šahovsku ploču - šahovnicu - koju narod prihvati kao nacionalni simbol i znamen slobode.

Iako svaka legenda uljepšava stvarnost, činjenica je da su se Hrvati pod svojim grbom stoljećima borili za svoj narod i svoje ime. Na burnim prostorima Europe stoljećima su Hrvati tražili svoje mjesto i opstanak. Vjerovali su da i oni imaju pravo na postojanje, na svoje ime, jezik, vjeru i kulturu. Generacije i generacije gradile su i branile svojom ljubavlju i životom svoju domovinu - Hrvatsku.

Iako su stoljećima stjecali ime kao hrabri ratnici i vjerni saveznici služeći tuđim interesima, Hrvati su uvijek željeli da se i njihov barjak vije tamo gdje su oni. Legenda o šahu spojena je sa željom Hrvata za slobodom, za svojom državom i domovinom.

Kao da se u toj stoljetnoj težnji isprepliće umješnost kombiniranja 16 šahovskih figura i vještina preživljavanja na ovim burnim, surovim i povijesno nemirnim prostorima dodira različitih civilizacija.

Ova prelijepa zemlja na tako malom prostoru spaja plavetnilo mora, svježinu planina i mirnoću prostranih ravnica. Njezini ljudi prihvaćaju goste srdačno i otvorena srca. Uživaju u životu i u svojoj prelijepoj zemlji! Pridružite im se igrajući šah i putujte u prošlost ovog drevnog naroda. Neka vas figure nose kroz stoljeća povijesti! Uživajte u igri i uspomenama iz Hrvatske!

Matematika i šah

Matematika i šah imaju mnogo zajedničkog, zar ne? U matematici je najvažnije logički misliti, tj. „raditi glavom”, a tako je i u šahu. Nije slučajno što se često šahovske i matematičke sposobnosti dovode u vezu.

Neki raniji svjetski prvaci bili su i poznati matematičari: dr. Emanuel Lasker, dr. Max Euwe, dr. Mihail Botvink, dok su neki znameniti matematičari prema šahu pokazivali određeni znanstveni interes: Johann Carl Friedrich, Leonhard Paul Euler.

Šahovska ploča i figure, pa i sama igra, često se koriste kao ilustracija za razne matematičke zadatke. Da bi se postigao uspjeh u matematici, potrebno je nešto sposobnosti te puno više rada i vježbanja, a tako je i u šahu.

S obzirom da djeca uče igrati šah, to bi ih moglo odvratiti od toga da naprave nešto što bi ih stajalo slobode ili života, što je onda za mene podjednako važno kao i osvajanje titule prvaka svijeta.

Obrazovni proces

Načela nastave šaha koja primjenjujemo su: načelo primjerenosti, načelo zornosti i apstraktnosti, načelo sistematičnosti i postupnosti, načelo individualizacije, načelo problemnosti, načelo znanstvenosti, načelo trajnosti znanja, vještina i navika, načelo interesa, svjesnosti i vlastite aktivnosti. O izboru i primjeni nastavnih metoda i oblika rada, kao i upotrebi odgovarajućih nastavnih sredstava, ovisi uspješnost i kvaliteta nastavnog procesa. Jedan od kriterija izbora metode rada je psihološko-didaktički odnos percepcija i uspješnosti pamćenja, odnosno trajnosti znanja.

Ljudi pamte približno: 10% onog što pročitaju, 20% onog što čuju, 30% onog što vide, 50% onog što čuju i vide, 70% onog što kažu i napišu, 90% onog što kažu dok nešto rade. Vrijedi staro didaktičko pravilo: kaži, pokaži, napravi.

Šah u odgojno-obrazovnom procesu nudi ravnopravno natjecanje učenika različite dobi, zdrav razvoj osobnosti djeteta koji ga u konačnici može navesti da izbjegava nasilje u komunikaciji i rješavanju problema.

Šah i pet učinaka kod djece

- šah i čitanje: jer djeca moraju čitati iz mnogih knjiga da poboljšaju svoju igru,
- šah i pisanje: jer pravila šaha kažu da je poželjno zapisivati svoje partije,
- šah i matematika: jer svaka figura na šahovskoj ploči ima neku vrijednost, jedna je veća od druge; ako izgubiš jaču figuru za slabiju, može te stajati cijele partije,
- šah i odgovornost: jer jedino ti odlučuješ da se tvoja vojska tj. tvoje figure razvijaju u najboljem smjeru; bilo kakva loša odluka rezultirat će gubitkom ljudi (figura) bez mogućnosti nadoknade. To te može stajati gubitka partije,
- šah i poštovanje: jer poštuješ sebe i svog protivnika, a isto vrijedi i za tvog protivnika; svaka partija počinje i završava rukovanjem.

Dakle, šah je način razvijanja samostalnog mišljenja djece. Šah vas tjera da mislite i osmislite strategiju, a dok radite na tome, morate unaprijed preispitati svaki svoj potez i naći onaj pravi. I svaki potez podrazumijeva donošenje odluke; čitava se igra odnosi na donošenje odluka, a te bi odluke prije svega trebale biti ispravne. Igra vas uči da donosite ozbiljne odluke u teškim situacijama.

Primjeri

- šahovska ploča i figure - koordinatni sustav,
- poredane figure - red,
- shvaćanje prostora,
- verbalna komunikacija,
- povlačenje poteza; „JA”,
- „taknuto-maknuto” – odgovornost,
- učinjena pogreška – kazna,
- korištenje tuđeg iskustva.

Šahovski učitelji

Šahovske učitelje dijelimo na: instruktore, trenere, mentore te sekundante.

Šahovski instruktori su oni koji poučavaju šahu od samog početka: kako se kreću figure, koliko koja vrijedi, osnovne matove i osnovna načela u otvaranjima, središnjici i završnicama. Šah se vrlo uspješno može uklopiti u sam obrazovni proces. Korelirati može i u predmetnoj i razrednoj nastavi preko hrvatskog jezika, stranog jezika (redovni i izborni program), matematike, prirode/biologije/kemije, likovnog odgoja, povijesti, geografije te informatike.

Matematika i šah u osnovnoj školi

Od prvog razreda u kojem se uče: redni brojevi (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 – oznake redova na šahovskoj ploči), pa zbrajanje i oduzimanje do 20/100 (tekstualni zadaci s kombinacijom šahovskih figura, a može i s redovima i linijama u kojima ima po osam (8) crno-bijelih polja), množenje i dijeljenje do 100 (tekstualni zadaci s kombinacijom šahovskih figura, a može i s redovima i linijama u kojima ima po osam (8) crno-bijelih polja), pojam kvadrata (šahovska polja i šahovska ploča), pojmovi: vodoravno, okomito i dijagonala (šahovski red, linija i dijagonala), zbrajanje i oduzimanje do 100 (64 polja; 32 crna i 32 bijela polja; 16 bijelih i 16 crnih figura), množenje i dijeljenje do 1000 (64 polja; 32 crna i 32 bijela; četiri lovca, skakača i topa; dva kralja; dvije dame; šesnaest pješaka). U višim razredima preko: šahovske notacije koja ima sličnosti s koordinatnim sustavom (x i y kao redovi i linije na šahovskoj ploči), množenja i dijeljenja prirodnih brojeva, razlomaka, geometrije – šahovska ploča kao kvadrat, zabavne matematike sa šahovskim motivima.

Šah u europskim školama

Još u lipnju 1992. MOK je službeno prepoznao šah kao sport. Ovo je bila dobrodošla vijest za 6 milijuna registriranih igrača, kao i za nebrojeno više neregistriranih.

Nakon toga je i europska povjerenica za obrazovanje, Andrula Vasiliu, podržala tu inicijativu još u ožujku 2011. „Šah može poboljšati motivaciju i ponašanje, što može dovesti do boljih rezultata djece u školi”, istaknula je.

13. ožujka 2012. godine ući će u povijest šaha jer je tada šah prešao u višu razinu društvenog priznanja, „ne samo kao sport, već i kao dio obrazovanja u modernom svijetu”.

Toga je dana Europski parlament prihvatio deklaraciju kojom poziva Europsku komisiju i Države članice da podrže uvođenje programa *Šah u školi* u obrazovne sustave Unije i da se za to predvide potrebna sredstva.

Pisanu deklaraciju pod brojem 50/2011 za uvođenje šaha u školski program u EU potpisala su 392 zastupnika Europskog parlamenta, a potrebno je bilo samo 378 potpisa od ukupno 754 zastupnika.

Deklaracija poziva Europsku Komisiju i Savjet:

- da potaknu uvođenje programa „Šah u školi” u obrazovni sustav država članica;
- da u svojoj predstojećoj komunikaciji obrate pozornost na sportski program „Šah u škole” i da osiguraju dovoljno financiranje za taj program od 2012. godine pa nadalje;
- da uzmu u obzir rezultate svih studija o utjecaju ovog programa na razvoj djece.

Sve aktivnosti i događaji vezani uz projekt „Šah u škole” održane su pod visokim pokroviteljstvom prethodnog predsjednika Europskog parlamenta, profesora Jiržija Buzeka, i poslanika Europskog parlamenta iz Bugarske, Slavija Bineva, koji je glavni pristalica ovog projekta i koji je predstavio pisanu Deklaraciju.

Program će razviti i provesti Europska šahovska unija i zaklada Garija Kasparova, bivšeg svjetskog prvaka u šahu. Zaklada je u priopćenju pozdravila tu odluku kao ostvarenje sna da se šah dovede u sve učionice.

Hrvatski odgojno-obrazovni sustav je i prije ovih aktivnosti u EU uveo šahovske aktivnosti od animatora u osnovnoj i srednjoj školi do sveučilišnih kolegija...

Šah u hrvatskim školama

U svih sedam šahovskih škola u Novom Zagrebu provedena su pojedinačna prvenstva, a šahovske škole Brezovica i Dugave provele su i ekipna razredna prvenstva škole.

Uvjeren sam da će u skoroj budućnosti i Zagrebački šahovski savez prepoznati potencijal koji se krije u osnovnim školama grada Zagreba, te pronaći načina da potakne osnivanje novih šahovskih škola. Pritom najveću pozornost treba posvetiti voditeljskim kadrovima te njihovoj pedagoško-šahovskoj stručnosti i motiviranosti na popularizaciji šaha. Osnovni cilj rada školskih šahovskih voditelja bio bi masovnost i poticanje interesa te usvajanje osnovnih pravila šaha.

I u drugim dijelovima Hrvatske njeguju se šahovske sposobnosti. Velika energija ugnijezdila se u maloj grupi šahovskih zanesenjaka iz gradova: Bjelovar, Blato, Brod Moravice, Buje, Cres, Daruvar, Delnice, Dobrinj, Donji Miholjac, Đulovac, Đurđevac, Fužine, Grubišno Polje, Hercegovac, Ivanska, Jelsa, Kapela, Kastav, Kašina, Kraljevica, Labin, Lokve, Mali Lošinj, Malinska, Matulji, Omišalj, Poreč, Privlaka, Pula, Punat, Raša, Ravna Gora, Rijeka, Rovinj, Rovišće, Sirač, Sisak, Skrad, Trnovitički Popovac, Varaždinske Toplice, Veliki Grđevac, Veliko Trojstvo, Vinež, Viškovo, Vrbnik, Vrbovsko, Vukovina, Zadar, Zagreb, Zaprešić, Žminj.

Šah na Zagrebačkom sveučilištu

Već se pet godina na Učiteljskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu - Odsjecima u Čakovcu i Petrinji - održavaju jednosemestralni izborni kolegiji Šah u osnovnoj školi I. i Šah u osnovnoj školi II., predviđeni za buduće magistre primarnog obrazovanja i odgajatelje. Kolegiji su prošli svu nužnu i nimalo jednostavnu verifikaciju nadležnih fakultetskih tijela i upisuju se u indekse studentima koji ih žele slušati. Odslušani kolegiji i položeni ispiti donose im ukupno 8 ECTS bodova, što ih čini ravnopravnima većini drugih obveznih kolegija. Taj su projekt ostvarili prof. dr. sc. Đuro Blažeka, profesor Učiteljskog fakulteta, jedan od najuglednijih hrvatskih dijalektologa i otac brojne i uspješne šahovske obitelji s povećim pedagoškim šahovskim iskustvom, te Siniša Režek, prof. matematike u sveučilišnom naslovnom nastavnom zvanju predavača, vanjski suradnik Učiteljskog fakulteta i međunarodni šahovski sudac. Uvjet da kolegij počne je da se na početku semestra javi najmanje 15 zainteresiranih studenata. Do sada ih se uvijek javio maksimalni dopušteni broj, a to je 30. Primarna motivacija im je, uz stjecanje potrebnih ECTS bodova, želja za osposobljavanjem za vođenje šahovske sekcije, što je danas u kontekstu nastojanja za ostvarenjem jednosmjenske nastave gdje bi učenici provodili više vremena u školi i gdje bi zbog toga trebale biti ponuđene i brojne izvannastavne aktivnosti, posebice za nadarenu djecu. Sasvim je sigurno da će kod zapošljavanja imati prednost oni učitelji koji će biti u stanju ponuditi i kvalitetne izvannastavne sadržaje, a takva će im se aktivnost priznavati i u satnici (najmanje 2 školska sata).

Kolegij Šah u osnovnoj školi I. bavi se uvođenjem u osnove šaha i metodičkim temeljima poučavanja istih: kretanje figura, matiranje damom i topom, jednostavnije kombinacije, temeljni principi u otvaranju i pješačke završnice. Dobar se dio vremena poklanja i odgojnoj ulozi šaha u organizaciji slobodnog vremena djece i mladeži te

njihovoj socijalizaciji i razvoju osobnosti. Taj kolegij mogu upisati svi zainteresirani studenti, bez obzira znaju li nešto o šahu. Kolegij Šah u osnovnoj školi II. (mogu ga upisati samo oni koji su položili kolegij Šah u osnovnoj školi I.) u pedagoškom dijelu bavi se utjecajem šaha na sposobnost pamćenja kod djece kao pretpostavke uspješnog učenja i njegovoj povezanosti s matematikom. S metodičkog stajališta posebno je važan onaj dio o problematici u vizualnoj percepciji kretanja figura i muško-ženkim razlikama glede toga, ali i drugim vidovima različitog pristupa djevojčicama i dječacima u popularizaciji te djelatnosti. Značajno je i upoznavanje s upotrebom računalnih šahovskih programa i velikom mogućnošću igranja šaha na internetu, što je fenomen koji se danas u šahovskim razmatranjima nikako ne smije zaobići jer je pružio velike mogućnosti širenja te plemenite igre među mladima koji dosta vremena provode pred računalom. U šahovskom dijelu produbljuju se znanja iz prvog kolegija, ali do razine koju mogu svi polaznici savladati jer ovdje nije cilj stvaranje jakih šahista već onih koji će osnovnoškolsku djecu potaknuti da se zainteresiraju za tu iznimno plemenitu vještinu. Obranjen je i prvi diplomski rad iz područja šaha, a u njemu je kolegica Maja Baksa pod mentorstvom dr. sc. Blažeke i profesora Režeka obradila ovu problematiku sa svih relevantnih stajališta.

Autori i izvoditelji ovog programa pokrenuli su ovu inicijativu u želji da ova plemenita djelatnost svoju afirmaciju dobije i na sveučilišnoj razini. Učiteljski fakulteti prikladan su teren za to jer od budućih učitelja i odgajatelja nema pozvanijih osoba da u djetetu pobude klicu ljubavi za šahovsku igru (osim, jasno, roditelja, što je danas daleko najčešći slučaj), a nakon toga će dublja znanja potražiti u klupskim prostorijama kod stručnijih osoba. Pravi će se učinak ovih nastojanja vidjeti u skoroj budućnosti u vrlo vjerojatnom povećanju šahovskih sekcija po osnovnim školama u sjevernoj Hrvatskoj i šire. Uspjeh je i što projekt živi već dvije godine, a njegova budućnost ovisi, osim o entuzijazmu njegovih nositelja, o strukturi učiteljskog studija i budućnosti sadašnje koncepcije izbornih kolegija na učiteljskom studiju u kontekstu Bolonjskog procesa.

Pametan čovjek

Jedan od najuglednijih stručnjaka u području proučavanja inteligencije, dobro poznati američki psiholog R. Sternberg, proveo je posebno istraživanje o tome kako specijalistima i laicima predstaviti „idealno pametnog čovjeka”. Ispalo je da su se njihova gledišta uglavnom poklopila. Rezimirajući podatke, on je postavio tri faktora inteligencije i, u skladu s tim, tri grupe znakova „idealno pametnog čovjeka”:

1. Verbalna inteligencija:

čovjek ima veliki rječnik, tečno govori, jasno artikulira svoje misli

2. Socijalna sposobnost:

osoba koja ima interes i za druge ljude, pažljivo prati što se zbiva oko njega, prihvaća ljude kakvi jesu, zna prepoznati svoje pogreške i neuspjehe.

3. Sposobnost rješavanja zadataka i problema praktičnog karaktera:

čovjek logično zaključuje, povezuje razne ideje, uzima u obzir razne točke gledišta, dobro formulira problem, može pronaći načine da bi postigao cilj, stručnjak je u nekom konkretnom području.

Kako bi se, dakle, razvio pametan čovjek koji razmišlja logično, a to logičko razmišljanje razvija šah, djeca trebaju naučiti dobro vladati rječnikom i biti stručnjaci u vještini komunikacije. To postaje posebno važno u vrijeme adolescencije, tj. za djecu stariju od 12 godina. Za njih može biti vrlo korisna uporaba efikasnog oblika ekipne šahovske igre - poslovni šah, koji harmonično razvija sva tri oblika inteligencije.

Taj program je s jedne strane logičan nastavak „Šaha u početnim razredima”, a drugo, riješit će iznimno važan metodološki problem socijalizacije osobnosti učenika starijih razreda.

I na kraju, želim spomenuti još jedan važan problem oko uvođenja šaha u školsko obrazovanje. To je problem nastavnika. S obzirom na mogućnosti da se koristi šah zbog izvođenja intelektualnog i socijalno - psihološkog treninga, kao i činjenice da ekipni oblik šaha može biti efikasno primijenjen za provođenje školske psihodijagnostike, ovi nastavnici, bez sumnje, bit će traženi od strane škola zbog važnosti problema psihološkog razvoja djece, i zato se može uvesti šah u nastavu kroz čitavo vrijeme poučavanja.

Završit ću poznatom krilaticom Međunarodne šahovske federacije - FIDE:

Gens una sumus

Jedan smo rod / nacija

Literatura:

1. Kasparov Chess Foundation Europe - <http://www.kcfe.eu>
2. Kasparov Chess Foundation Europe - Deklaracija - <http://www.kcfe.eu/en/wd50>
3. European Chess Union - O „Šahu u škole preko Europske šahovske unije” - <http://www.ecuonline.net/com/news/single/261.html>
4. Interview - <http://www.chessbase.com/newsdetail.asp?newsid=2309>
5. Interview - <http://www.chessbase.com/newsdetail.asp?newsid=8077>